

U navedenim rječnicima u definicijama riječi *životinja*, *divljač*, *ptica*, *fazan* ni jednom nije upotrijebljena riječ „predmet“.

životinja ž

Definicija

svaki živi organizam, osim čovjeka, koji pripada životinjskom carstvu, drugom odjelu organskog svijeta na Zemlji prema biljkama [*jednostanične životinje*; *višestanične životinje*]

divljač ž *zb.*

Definicija

1. *lov.* životinje koje se lovi ili se uzgajaju za lov
2. jelo od tih životinja

ptica ž (G *mn* ptica)

Definicija

zool.

1. **a.** životinja iz razreda kralješnjaka obrasla perjem, s krilima, kljunom i s dvije noge
b. (*mn*) razred takvih kralješnjaka (*Aves*)
2. *pren.* onaj koji ima ptičje lice

fàzàn *m* (G *fazána*)

Definicija

zool. ptica (*Phasianus colchicus*) iz porodice *Phasianidae* (red kokošaka), cijenjena lovna divljač; gnjetao, gnjeteo

Iz navedenog, iz suvremenih hrvatskih rječnika, slijedi da se riječ *predmet* u konkretnom i osnovnom značenju upotrebljava za *neživo* i da se bilo što živo, u ovom konkretnom slučaju životinja divljač fazan, ne može smatrati predmetom. Riječ *predmet* ne može značiti živo (biće), pa onda ni životinju *divljač fazana*. Riječ *predmet* znači isključivo što neživo.

U skladu s navedenim „udar ili od udara nekog predmeta“ u navedenoj odredbi Općih uvjeta ne bi se trebalo tumačiti tako da se odnosi na životinju i da znači udar u životinju (*divljač fazana*), nego se treba tumačiti (u skladu sa shvaćanjima koja su uobičajena u životu) da se odnosi na udar u što neživo.

Sanda Ham

OSVRTI

TEMELJI NOVOJ SINTEZI

Mario Grčević, Ime »Hrvat« u etnogenezi južnih Slavena, Zagreb – Dubrovnik, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2019.

U izdanju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu i Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku u nizu Biblioteke Croaticum kao šesti svezak objavljena je 2019. knjiga Marija Grčevića Ime »Hrvat« u etnogenezi Južnih Slavena. Riječ

je o studiji u kojoj se hrvatskoj etnogenezi pristupa s toponimijske, antroponimijske i glotonimijske razine.

Knjigu, sastavljenju od osam poglavlja (I. Predgovor, II. Alpski Hrvati, III. Ime »Hrvat« na Balkanu, IV. Hrvati i islam, V. Hrvati i pravoslavlje, VI. »Hrvački« istumačeno i »srpski« napisano, VII. O Dubrovačkoj Republici i Boki kotorskoj, VIII. Zaključak, IX. Literatura, X. Kazalo toponima, XI. Kazalo osobnih imena), odlikuje visoka akribičnost i novo propitivanje naslovnoga predmeta, potkrijepljeno opsežnim izborom raznorodne literature (str. 237. – 267.). Posebnu pozornost

zavrjeđuje Grčevićev metodološki postupak prikupljanja, ponovnoga iščitavanja i suprotstavljanja već objavljenih podataka te njihovo slaganje u novu cjelinu, kojoj vrlo često sitni detalji daju zaglavnu čvrstoću i stabilnost. Tomu treba dodati i nerijetka Grčevićeva upozorenja o znanstvenoetički neprihvatljivom selektivnom navođenju citata i literature u djelima dijela suvremenih istraživača, što je razlogom ne samo mitologiziranju vlastite povijesti, nego i pogrješnu usmjerivanju novih istraživanja.

Iako je uporaba etnonima *Hrvat* i glotonima *hrvatski* u hrvatskoj općoj i književnojezičnoj povijesti prilično dobro istražena i opisana, autor naglašava da je nedovoljno istražena i opisana njihova uporaba u onim značenjima u kojima se odnose na pučanstvo koje se tijekom vremena nije integriralo u hrvatsku narodnosno-etničku zajednicu ili se u nju nije većinski integriralo, a imalo je s Hrvatima djelomice zajedničku etnogenezu. Tomu je posvećen prvi dio knjige.

U drugom se dijelu raščlanjuje uporaba hrvatskoga povijesnoga glotonima *srpski*, koji se, slijedom jezičnih dodira Hrvata sa susjednim Srbima, rabio kao, navodi Grčević, defektni glotonim u suodnosu s drugim hrvatskim povijesnim glotonimima za opći jezični opis hrvatskih tekstova na ćirilici. Iako rijedak, u novijoj je povijesti bio uzrokom velikih jezičnopolitičkih i nacionalnopolitičkih prijevora, jer povijesni etnonimi i glotonimi vezani uz pretke današnjih Hrvata i Srba na dodirnim prostorima nisu dostatno opisani i istraženi, a često su objavljivani u danas teško dostupnim publikacijama.

U prvim stoljećima južnoslavenske povijesti nositelji etnonima *Hrvat* imali su tri glavna središta:

Na zapadu, u Karantaniji, na području današnje Austrije, bilo je središte karantanskih Hrvata, koji su, po mišljenju Ljudmila

Hauptmanna, bili plemićki, vladajući sloj, poznat pod imenom *Kasezi*. Oni su se u Karantaniju po Hauptmannu doselili iz Dalmacije. U X. st. na tom je prostoru postojala *Hrvatska župa (pagus Crouuati)*, a najmlađi spomen hrvatskoga imena potječe iz druge pol. XI. st.: *hrvatska desetina (decima ad Chrowat)*. Austrijski slavist Otto Kronsteiner zastupa postavku da su karantanski Hrvati bili slavenizirani avarski ratnički sloj, a imena *Hrvati* i *Kasezi* da su avarskoga podrijetla. Po Nadi Klaić Karantanija je pradomovina dalmatinskih Hrvata, a isto mišljenje zastupa i njemački slavist Heinrich Kunstmann. Bogo Grafenauer ne osporava nazočnost Hrvata u Karantaniji, ali misli da je riječ o manjini te ne poistovjećuje *Kasege* i *Hrvate*.

Drugo je središte *Hrvata* bilo u Dalmaciji. Ono je stečenom državnošću u srednjem vijeku postalo ishodištem povijesti suvremenoga hrvatskoga naroda. U historiografiji nije jednoznačno razjašnjen odnos dalmatinskih i karantanskih Hrvata i smjerovi njihovih selidaba. Upravo različita stajališta Lj. Hauptmanna, B. Grafenauera, N. Klaić i O. Kronsteiner čine tu temu još uvijek otvorenom. Grčević zaključuje da „iako nije vjerojatno da bi Karantanija bila pradomovina svih ili većine dalmatinskih Hrvata, nemoguće je isključiti da se jedan dio karantanskih Hrvata nije preselio u Dalmaciju“ (str. 232. – 233.).

Treće je središte bilo na jugoistoku, na prostoru negdašnje dukljanske države, i najslabije je istraženo. Iako postoje indicije da su nositelji etnonima *Hrvat* i ondje imali prvotno neki oblik državnosti ili upravni ustroj pod svojim etničkim imenom, o njem, osim spomena „Crvene Hrvatske“ u Ljetopisu Popa Dukljanina, nema sačuvanih povijesnih zapisa. Bizantski car Konstantin Porfirogenet u svojem djelu *De administrando imperio* ne spominje *Hrvate* u Duklji, ali ih spominju mlađi bizantski ljetopisci od XI. do XIII. st.

Hrvatsko je ime rasprostrto na cijelom balkanskom prostoru. U današnjoj Podgorici u Crnoj Gori postojalo je mjesto koje se zvalo *Rvatska Stubica*, a sjeveroistočno od Rijeke Crnojevića nalazi se *Rvaško polje*, na kojem je selo *Rvaši*. Blizu Nikšića postojalo je selo *Rvati(i)*, a jedno od četiriju bratstava plemena Nikšića zvalo se *Rvačani*. U Kolašinu jedan od poznatih muslimanskih rodova zvao se *Rvati*.

Etonim *Hrvat* bio je u uporabi u Boki kotorskoj i u cijelom današnjem crnogorskom primorju, posebice južno od Skadra u Spiču. U Stolivu postoji prezime *Hrvatić*, u Baru i Šušnju zabilježena su prezimena *Hrvat* i *Hrvatini*, u Miljevcima kraj Sutomora jedno se bratstvo zove *Hrvatine*, u plemenu Paštrovića u XV. st. zabilježeno je prezime *Hrvatović*, a u XVI. st. *Horvačević*.

Crnogorci čuvaju memoriju svojih predaka sve do XIX. st. da su se u starija vremena u Carigradu nazivali *Hrvatima*, što posvjedočuju npr. Ljubomir Nenadović, Savić Marković Štedimlija, Ilija Plamenac i drugi.

Zanimljivo bi bilo istražiti, piše Grčević, kako su hrvatsko ime Crnogorci rabili u odnosu s drugim etničkim imenima na crnogorskom prostoru i kako se tijekom vremena ono vezivalo prvenstveno uz katoličku populaciju, a s druge strane arteficiralo u liku Hrvata u Carigradu, te naposljetku potpuno potisnulo i izgubilo s djelomičnom iznimkom u katoličkom pučanstvu Boke kotorske i tzv. Mletačke Albanije, gdje se je najduže zadržalo, no u širim razmjerima vjerojatno samo do XVIII. st. (str. 18.).

Temeljem zapisa bizantskih ljetopisaca Vjekoslav Klaić zaključuje 1930. da su Hrvati bivali i na Kosovu polju. U historiografiji ta se pretpostavka nije prihvatila zbog načelne sumnje u pouzdanost bizantskih ljetopisaca kad je riječ o Hrvatima u Duklji, iako povijesni toponimi i antroponimi govore suprotno. Najjači i ujedno najintrigantniji pokazatelj

koji svjedoči o postojanju etnonima *Hrvat* u Duklji, piše Grčević, jesu upravo tragovi raških Hrvata. U Raškoj su hrvatska plemena svoje ime prenijela na tamošnje Vlahe, vjerojatno i na druge Slavene.

Prostor srednjovjekovne Raške, koja je obuhvaćala današnji Sandžak i Kosovo, naseljavao se tijekom Osmanskoga Carstva iz Crne Gore i Hercegovine. U srpskim vladarskim poveljama navode se 1363. dva srbijanska naselja s imenom *Hrvati*, jedno od njih moglo bi biti današnje selo *Rvati* u općini *Raška* blizu Novoga Pazara. Na Kosovu postoji toponim *Rvatska (Rëvatskë)*. U turskim defterima iz 1455. za Oblast Brankovića, koja je obuhvaćala gradove i naselja Prizren, Skoplje, Peć, Prištinu, Zvečan i Sjenicu, zapisani su sljedeći antroponimi tamošnjega stanovništva: *Hrvatini, Hrvajini, Hrvanica, Hrviša, Hrvoje, Hrvojin, Hrvojića, Hrvonja, Hrvimir*.

Sjeveroistočno od *Rvatske* na Kosovu i sela *Rvati* na Sandžaku na planini Kopaonik nalazi se lokalitet *Rvatske bačije*, gdje je bilo ljetno stanište vlaških pastira. Ti toponimi upućuju na zaključak da su se u okolici Vlasi miješali s raškim Hrvatima, pri čem je u procesu slavenizacije ime *Hrvat* preneseno na jedan dio Vlaha.

Već slavenizirani Vlasi s današnjega Sandžaka i Crne Gore naseljavaju od XIV. st. Hercegovinu, a među njihovim je imenima i ime *Hrvatini*.

U Raškoj su osim starosjedilačkoga sloja pravoslavnih Hrvata zajedno sa Srbima i Vlasima živjeli i naknadno doseljeni Hrvati katolici, mahom graditelji, obrtnici, rudari i trgovci. Hrvati katolici u *Novom Brdu* preuzeli su u protuosmanskim borbama nadzor nad gradskom utvrdom, o čem svjedoči podizanje katoličke crkve unutar zidina. Srpski etnolog Tatomir Vukanović (1907. – 1997.) ističe njihovu asimilatorsku snagu glede Sasa, katoličkih Albanaca i dijela Srba. On

navodi postojanje još jednoga useljeničkoga sloja nositelja etnonima *Hrvat* na tom prostoru prije doseobe Hrvata katolika u Rašku. Neovisno o Klaiću, Popu Dukljaninu, piše Grčević, Vukanović je postavio tezu o prodoru stanovitih srednjovjekovnih hrvatskih plemena i etničkih skupina u srpski i makedonski etnos, „u centralne srpske i južne makedonske zemlje“. Oni su se, po Vukanoviću, za razliku od novobrdskih Hrvata katolika, brzo asimilirali sa Srbima i Makedoncima. Pri tom ne navodi kada su i odakle ta hrvatska plemena stigla u Srbiju i Makedoniju. Nije vjerojatno da bi to bili Hrvati iz Karantanije ili Dalmacije, ističe Grčević, ali jest vjerojatno da bi to bili Hrvati iz Duklje koje spominju bizantski ljetopisci.

Istom 1998. Lujo Margetić u Hrvatima bizantskih ljetopisaca vidi hrvatske vojne jedinice koje su stigle iz Hrvatske i koje su svoje ime prenijele oko Kotora na tamošnje Slavene. Ali ni Margetić, napominje Grčević, ne razmatra toponime i antroponime izvedene od imena *Hrvat* u Raškoj, Makedoniji i Albaniji. Da jest, vrlo je vjerojatno da bi se bio priklonio tezi da su Hrvati u Duklji postojali već prije XI. stoljeća i da su se iz Duklje naseljavali u Rašku, a iz Raške u Makedoniju.

Dio se raških Hrvata iselio najkasnije početkom XIII. st. u Makedoniju, gdje su se tragovi hrvatskoga imena sačuvali u toponimu *Arvati* na Prespanskom jezeru. Također su zabilježena osobna imena *Hrvad*, *Hrv*, *Hrvadin*, *Hrvoe*, *Hrvoj* u makedonskim antroponimima do XV. i XVI. st. te u narodnoj predaji (*Krali Marko i Arvatka devojka*, *Arvatka devojka i triese junaci*).

Tragovi hrvatskoga imena nalaze se i u Albaniji. Zabilježeni su u poreznom registru Albanskoga sandžaka iz 1431. u Muzakiji: *Donji Hrvati (Aşağı Hırvat)*; danas *Kruatje*; *Hrvat (Hırvat)*; *Hrvatova (Hırvatova)*. Prema Grčeviću riječ je o naseljima koje su uteme-

ljili nositelji imena *Hrvat* koji su u Albaniju stigli iz Makedonije.

Selidbe raških Hrvata i kroatiziranih raških Vlaha mogu se toponimijski i antroponimijski pratiti na prostoru današnje Srbije sve do Beograda, potom u Bosni i Hercegovini i Habsburškoj Monarhiji. Doseljeni Hrvati dočekivani su na Zapadu kao *Vlasi*, *Rašani* ili *šizmatici*. Ondje su se miješali s drugim pravoslavicima, među ostalima i sa starosjediocima koji su s katoličanstva prešli na pravoslavlje i među kojima je također bilo nositelja etnonima *Hrvat*.

U naseljima na širem prostoru Užica i Čačka živjelo je prema turskim katastarskim popisima u XV. i XVI. st. puno stanovnika kojima su imena bila izvedena od etnonima *Hrvat*: *Hrvatina*, *Hrvojić*, *Hrvoje*, *Hrvo*.

U selu Veliko Popoviće u Resavi (danas Veliki Popović, općina Despotovac) jedan od šest zaselaka zove se *Rvatska (Rvatska Mala)*, jedno od četiriju seoskih vrela *Rvatski Kladenac*, a jedno od 12 domaćinstava *Rvati*. U selu Žirovnici u općini Batočina jedan se zaselak zove *Rvati* i *Rvatski kraj*.

U arhivskom gradivu za selo Žarkovo, danas beogradsko naselje, nalazi se prezime *Rvat*, koje se zatječe također u Ostružnici, Pećinama, Velikoj Moštanici. Na beogradskom se području križa ime *Hrvat* raškoga podrijetla s istovrsnim doseljeničkim iz područja Habsburške Monarhije. Tako je podno Avale nastalo *Rvatsko Selo*, a istoimeno naselje postojalo je i na Adi Ciganliji.

Sjeverno od Obrenovca (nekoć Palež) nalazilo se selo *Arvati*, danas *Rvati*, omeđeno *Rvaćanskom* ulicom, koja je ime dobila po stanovnicima (*H*)*rvaćanima*.

U Bosni o ranom naseljavanju Hrvata u Sarajevu svjedoči ime gradske četvrti (mahale) *H(a)rvatin* iza Miljacke, sačuvano u liku *Hrvatina* potkraj XIX. st. kao jedan od sedam gradskih kotareva. Prema austro-ugarskim popisima stanovništva više naselja

u Bosni nosi hrvatsko ime: *Horvaćani, Hrvućani Hristjanski, Hrvućani Srpski, Naseobine Hrvućani, Hrvućani, Hrvućani Turski, Hrvatinovići, Hrvati* (kotarevi Gračanica, Gradačac, Donja Tuzla, Lukavac, Zvornik), *Horvatović, Hrvatovići, Hrvatsko brdo, Hrvučići*. Krunoslav Draganović navodi oronim *Hrvatsko brdo* jugozapadno od Travnika, predjel *Hrvatske njive* kraj Zvornika na Drini i mahaluh *Hrvati* u Sokolovićima, rodnom mjestu velikoga vezira Mehmeda Sokolovića.

Etnonim *Hrvat* imao je u Osmanskom Carstvu od XV. do XVII. st. visok društveni status, a izjašnjavanje muslimana Hrvatima odvijalo se usporedno sa zaustavljanjem osmanskoga prodora na hrvatskom tlu. Godine 1566. donesen je carski ferman u kojem se i pravoslavni Slaveni nazivaju Hrvatima (str. 94.). Jedan od najistaknutijih osmanskih povjesničara Mustafa Ali iz Galipolja za muslimane Bošnjake, koje smatra jednom od najvažnijih etničkih skupina Osmanskoga Carstva, kaže da se „pribrajaju hrvatskom narodu“. Kao vojnici da se Hrvati-Bošnjaci odlikuju dobrotom i pobožnosti, kao age i zapovjednici obrazovanošću i vrlinom, na časti velikih vezira u upravi dobroćudni, ponosni i pravedni, pa ih velikaši hvale i odlični umnici slave (str. 81.). Hrvatsko je ime sačuvano i u muslimanskim narodnim pjesmama, poput deseteračke *Hrvatka djevojka preobražava se u Hrvu barjaktara*.

Sa slomom srpske srednjovjekovne države 1459. i osmanskim prodorom na sjeverozapad europskoga ozemlja, teku i velika pomicanja stanovništva, dolazak novih etnija na ispražnjene prostore te religijsko-kulturni sraz islama i kršćanstva. Uspostavom osmanskoga vrhovništva, neizbjeglo starosjedilačko stanovništvo i pridošlice uspostavljaju nove oblike teritorijalnih i vjerskih ustrojbenih područja. Godine 1557. Osmansko Carstvo obnavlja Pečku patrijar-

hiju zauzimanjem velikoga vezira Rustempaše, podrijetlom Hrvata, čime se ne samo popravljah položaj pravoslavaca u Carstvu nego i jačah državotvorna ideologijah Srpske pravoslavne crkve, budući da su utemeljitelji srpske države ujedno i pravoslavni svetcu (Rastko i Stefan Nemanjah). Nasljeđujući tu tradicijuh, srpski su svećenici sav teritorij pod jurisdikcijom Pečke patrijarhijeh proglašavali srpskim, ne obazirući se na povijesne, političke ili aktualne državne granice pojedine zemlje, niti na brojčanost drugih naroda, koja je često prerastala srpsku zajednicuh.

Na hrvatskom tlu pridošlice su se najviše naseljavale u graničnom obrambenom područjuh između Habsburške Monarhijeh i Osmanskoga Carstva na prostoru Vojne krajine, od 1527. novoustrojene teritorijalne jedinice pod izravnom vojnom upravom Bečah. Ona je razvojačena 1873. i sjedinjena s Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom 1881. Glavninuh pridošlica činili su Vlasi, nazivani različitim imenimah: *Grci, Srbi, Rašani, Rašijani, Morlaci, šizmatici, uskoci, prebjeci*. Bečkah je politika prema pravoslavnim *Krajišnicimah* bila dvojakah: istodobno je podupiralah unijaćenjeh i radilah sve da se to ne dogodi potičući napetosti radi pasivizacijeh hrvatskoga plemstva i držanjah graničarah u uvjerenjuh da će zadržati prava koja kmetovi u civilnoj Hrvatskoj nisu imali (porezne olakšice).

U svijetu su Krajišnici, neovisno o vjeroispovijedi i njihovu etničkom podrijetlu, bili poznati samo kao „Hrvati“ i „hrvatski graničari“, a njihovah glasovitah konjicah kao *Cavalleria Croata* i *Croati a cavallo*. Zah francuske okupacijeh 1809. – 1813. Krajinah se službeno zvalah *Vojnah Hrvatskah (La Croatie militaire)*, a njezini vojnici i civili isključivo *Hrvatimah*. Naziv „Hrvat“ rabili su i sami pravoslavni Krajišnici kao samoidentifikacijski naziv. Tijekom procesah nacionalne integracijeh u XIX. st. uz pomoć ciljanih jezično-političkih i ideoloških zahvata, ne-

rijetko protivnih hrvatskim nacionalnim i državotvornim nastojanjima, hrvatsko se ime potiskivalo, a time i potencijalni hrvatski nacionalni identitet (str. 127.). Međutim, proces nacionalnoga osvješćivanja tekao je sporo pa su, primjerice, među Kvaternikovim ustanicama u Rakovičkoj buni 1871. za hrvatsko državno osamostaljenje i socijalna prava Krajišnika većinu oružnika (prema nekim procjenama oko 1400) činili pravoslavci, koje je Kvaternik držao pravoslavnim Hrvatima i 1861. predlagao banu Ivanu Šokčeviću osnutak Hrvatske pravoslavne crkve.

Dio potomaka pravoslavnoga stanovništva vlaško-cincarskoga podrijetla, poput, primjerice, Josipa Runjanina, uključivao se u suvremenu hrvatsku etnogenezu kao pravoslavni Hrvati. Suvremena srpska historiografija Runjanina prikazuje kao Srbina iako se on sam identificirao Hrvatom. To može biti uvjetovano, piše Grčević, ne samo činjenicom što je hrvatstvo mogao usvojiti kao krajiški časnik stojeći „na braniku Hrvatske“, nego i sviješću o pripadnosti hrvatskomu etničkomu korpusu svojih predaka. Tomu u prilog ide svjedočanstvo Runjaninove kćeri Wilhelmine, „koja je za svoje pretke i s očeve strane tvrdila da su se smatrali Hrvatima“ (str. 39.). Jedan je od Hrvata pravoslavnoga podrijetla i hrvatski pjesnik, general Petar Preradović.

Pripadnost hrvatskoj etniji nisu iskazivali samo pravoslavni krajiški časnici polovicom XIX. st., nego i drugi pravoslavci, primjerice iseljenici koji su krajem XIX. i na početku XX. st. pristizali brodovima u Ameriku preko otoka Ellis kraj New Yorka. Temeljem njihova osobnoga iskaza podatke su bilježili američki službenici u formularima ili su ih preuzimali iz popisa izrađivanih za tu svrhu na brodovima. Ti su podatci u novije doba uneseni u računalnu bazu, a obuhvaćaju razdoblje 1892. – 1924. i dostupni su na mreži, a Grčević ih analizira na str. 151. – 157.

Grčević s razlogom postavlja pitanje kako je došlo do toga „da su pravoslavci, koji su stoljećima živjeli u Hrvatskoj, pomiješani s Hrvatima katolicima, i koji su poput katolika baštinili etnonim Hrvat, i pod njim bili poznati u inozemstvu, te pod njim stajali na braniku Hrvatske i Habsburške Monarhije pred Osmanskim Carstvom, naposljetku istupili iz hrvatske etnogeneze, dobrim dijelom postali nehrvati i polarizirani nacionalni Srbi, koji su se povelili za velikosrpskom ideologijom koja je Hrvatsku, ili njezine veće dijelove, sagledavala kao nehrvatske i kao »srpske.« (str. 137. – 138.).

U povijesnim se vrelima etnonimi *Hrvat* i *Srb* vrlo često rabe kao pojmovi različitoga ranga: srpsko ime rabi se kao vjeroispovjedna odrednica vezana uz pravoslavlje (sinonimno s imenom *Grk*, *grčki*), te je u visokoj mjeri deetnificirana, no ujedno je vrlo učestala jer je kriterij vjeroispovijedi sve do početka XIX. st. bio prvorazredni kriterij u razdiobama i opisima stanovništva. Hrvatsko ime pak u vrelima nije vjeroispovjedno i rabi se kao etničko ime. Ta je vjeroispovjedna nevezanost išla u prilog potiskivanju hrvatskoga imena. Pripadnost vjeroispovjednim zajednicama još je u XIX. st. određivala komunikacijske odnose i kulturološke danosti, estetska mjerila i tematske usmjerenosti stvaratelja, čitateljske navike i očekivanja, običaje i tradicije, osjećaje zajedništva.

U povijesnoj izgradnji *hrvatske* kulturno-identitetske zajednice središnje mjesto pripada ne samo onima koji su *hrvatsko* ime miješali s *dalmatinskim* i *ilirskim* kao zapadnim pojmovima veće prepoznatljivosti (Antun Vrančić), nego i onima koji se nisu izjašnjavali *Hrvatima* nego *Bošnjacima* ili *Bosancima* (bosanski franjevci), imenom koje je Mustafa Ali iz Galipolja u XVI. st. proglasio teritorijalnom oznakom jednoga dijela *hrvatskoga* naroda. Svi ti i drugi primjeri pokazuju da hrvatsko narodnosno ime, iako

u hrvatskoj etnogenezi ima važnu ulogu, nije jedina, pa čak ni ključna ili pouzdana diskriminanta pri određivanju i hijerarhiziranju hrvatskih povijesnih etnogenetskih sastavnica.

Glotonimom *hrvatski* nazivao se posebni jezik među slavenskim jezicima još od XVI. st. U predgovoru prvoga dijela prijevoda Novoga zavjeta iz 1557. slovenski reformator Primož Trubar tvrdi da se *hrvatskim jezikom* („*die Crobatische Sprach*“) ne govori samo u cijeloj Hrvatskoj i Dalmaciji, nego i u Bosni i Hercegovini, pa i na dvoru turskoga cara u Carigradu. Držao ga je sponom između Istoka i Zapada i, kao najrasprostranjenijim, najvažnijim među južnoslavenskim jezicima na kojem bi trebalo provesti reformatorsko djelovanje među južnim Slavenima (osim Slovenaca). Među hrvatskim idiomima razlikuje dalmatinski i bosanski, a glagoljicu i ćirilicu drži hrvatskim pismima. Adam Bohorič, autor prve slovenske gramatike iz 1584., drži hrvatski jezik oglednim slavenskim jezikom i zove ga „Dalmatica & Croatica“.

Ravnatelj slovačkoga isusovačkoga kolegija Teofil Kristek izjasnio se u anketi 1599. da bi *hrvatski* („*Croatica*“), (odnosno „*Illyrica seu Croatica lingua*“), među slavenskim jezicima bio najprikladniji za uvođenje u isusovačke škole. I anketirani učeni Španjolac Alfonso Carillo drži hrvatski najprikladnijim s njegove raširenosti, rabeći usporedno nazive *hrvatski* i *ilirski*, te potiče Vrančića na pisanje rječnika toga jezika. Temeljem anketnih odgovora poglavar Isusovačkoga reda Claudio Acquaviva donosi odluku o osnivanju Akademije ilirskoga jezika (*Academia linguae Illyricae*).

U drugom izdanju Vrančićeva rječnika iz 1605. njegov priređivač Petr Lodereker za latinski etnonim *Dalmata* i toponim *Dalmatia* i pridjev *Dalmatice* navodi istovrjednice *Harvat*, *Harvatska zemlja*, *harvatski*. Sam Vrančić pak u predgovoru toga izdanja u juž-

noslavenskom prostoru razlikuje gramatičke sustave različite bliskosti: „jazik dalmaticki, harvacki, sarbski, ili bosanski (jere ovo sve jedan jazik jest)“.

Autor prvoga hrvatskoga pravopisa iz 1639. godine dominikanac Rajmund Džamanjić (Zamanja), Dubrovčanin, piše svoje djelo latinskim slovima *jezika slovinskoga* kojim se služe Dubrovčani i sva Dalmacija, iako su mu poznata i dva druga hrvatska pismo, glagoljica i ćirilica.

Spomenuti Adam Bohorič glagoljicu naziva glagoljskim ili hrvatskim pismom (*Orthographia Croatica*) i istoznačno *Orthographia Glagolitica*, pa tekst pisan glagoljicom imenuje *hrvatskim jezikom*, a onaj pisan ćirilicom ćirilskim jezikom. Dobrovský je miješanje pojmova jezik i pismo u Bohoriča popratio tumačenjem da je ćirilica samo pismo, a jezik koji Bohorič uza nj vezuje je hrvatski, isti kao i onaj u stupcu s hrvatskim imenom koji je napisan glagoljicom.

Onodobno miješanje pojmova *jezik* i *pismo* bilo je uobičajeno, što se vidi i iz imena uraške tiskare u kojoj su tiskana slovenska i hrvatska protestantska djela: *Windische, Chrobatische und Cirilische Trukheray*, u prijevodu: Slovenska, hrvatska i ćiriliska tiskara, gdje hrvatski i ćirilski znače, po Bohoriču ili Kašiću, dva narječja hrvatskoga jezika. U Katehismusu i Tabli za dicu Stipana Konzula Istranina iz 1561., dvama prijevodnim djelima „harvacki istumačenima“ i tiskanima na glagoljici i ćirilici, podnaslovne sintagme „in der Crobatischen Sprach“ i „in der Syruischen Sprach“ valja odčitati „glagoljicom“ i „ćirilicom“, a ne „hrvatskim jezikom“, „srpskim jezikom“. U glagoljičnom (1562./1563.) i ćirilichnom (1563.) izdanju Novoga testamenta Stipana Konzula i Antuna Dalmatina razlučuje se jezik od pisma: „in die Crobatische Sprach verdolmetscht und mit glagolischen Buchstaben getruckt“ (na hrvatskom jeziku glagoljičnim slovima)

i „in die Crobatische Sprach verdolmetscht und mit Cyrulischen Buchstaben getruckt“ („hrvatski jazik ciruličskimi slovi“).

I pismo bosanskih franjevacu, bosančica, javlja se u značenju jezika, a imenuje se imenom bosanskim, jezik pak imenom bosanskim, slovinskim ili ilirskim. Jedino Divković kaže da piše „sarpskiem slovi“ ili „sarspki“, gdje mu „sarspki“ znači pismo. Pretpostavlja se da je formulu o srpskim slovima preuzeo od Šime Budinića (Breve instruzione per imparare il carattere serviano, et la lingua illyrica, Mletci, 1597.) iako se bosančica razlikuje od srpske ćirilice, a njezin pisani oblik je neviklomu srpskomu čitatelju sasvim nečitljiv.

Pridjev *serbski* u značenju ćirilice pisma nahodi se i u Relkovićevu Satiru („iesu knygu znali, *serbsky* shtili a *serbski* pisali“).

U Dubrovniku je 1512. bosančicom tiskan molitvenik namijenjen katoličkim vjernicima u dubrovačkim kolonijama u Srbiji, poput onih u Novom brdu i Janjevu. Njegovo je kritičko izdanje objavio Milan Rešetar u Beogradu 1938. pod naslovom Srpski molitvenik, iako on ni po čem ne pripada srpskomu vjerskomu i kulturnomu krugu, dapače, sam Rešetar piše da bi pravoslavci sigurno zazirali od te knjige zbog slova, jezika i osobito sadržaja, kakva nema u pravoslavnoj crkvi (str. 184.). Formule „in littera et idiomate serviano“ i „in lingua serviana“ jednoznačnice su za naziv pisma, a ne jezika.

U Dubrovniku je uz latinsku i talijansku kancelariju, postajala i slavenska, koja je vodila spise na ćirilici. Njome su se služili trgovci, obrtnici i seljaci, a prvi dokument na latinici potječe iz godine 1524. Jezik se slavenskih spisa naziva *našim*, *materinskim*, *dalmatinskim*, *slavenskim*, a formule *in lingua rasciana*, *in lingua et forma rassiana*, *lingua serviana* pismovne su razlikovnice kojima pisari ističu ćirilicu odliku spisa nasuprot prevladavajućoj latiničnoj i nema

veze s jezično-etničkom samoidentifikacijom starih Dubrovčana. U XVII. st. postupno ćirilicu smjenjuje latinica.

Sličan je razvojni put doživjela i ćirilica kancelarija u Zadru, osnovana 1455. U mletačkim dokumentima pridjevcima *serviano* i *illirico* označivani su *idioma*, *carattere*, *lettere*, vojska beziznimno pridjevkom *croato* (*milizia croata*, *cavalleria croata*, *croati cappelletti*), a narodnost je uvijek *schiaivona* (str. 189.).

Širenju srpskoga imena kao oznake za ćirilicu pismo (*Alphabetum Tzeruianorum*, *Tzeruiana*) i ćirilicom pisane spise znatno je pridonijela knjiga *Linguarum duodecim characteribus differentium alphabetum*, koju je 1538. objavio francuski polihistor Guillaume Postel, kojemu je informator vrlo vjerojatno bio neki hrvatski glagoljaš pa se u njoj namjesto srpske ćirilice našla bosančica kao predstavnica pisma srpskih pravoslavaca. Odatle su krenule mnoge fantazije i zablude u vezi sa sv. Jeronimom kao tvorcem glagoljice, „srpskim pismom“ i „dalmatinskim jezikom“.

Glede uporabe naziva *srpski* u hrvatskoj književnojezičnoj i kulturnoj povijesti kao semantički defektnoga glotonima može se nedvojbeno zaključiti da se njegova nadregionalna uporaba u hrvatskom surječju pokazuje jednom od njezinih poveznica, a ne glotonimom koji bi narušavao njezinu cjelovitost i integritet. Naime, riječ je o deetnificiranom i leksikaliziranom nazivu koji se odnosi na ćirilicu i njome pisani jezik. Zbog nerazlikovanja i miješanja pojmova *jezik* i *pismo*, srpska atribucija ćirilice nije se samo zadržala u svezama *pisati srpskim pismom*, *pisati srpski*, nego je prešla, prema latinskim ili talijanskim predlošcima, u svezu tipa *lingua serviana* ili čak u tautološku svezu *in littera et idiomate serviano*. Te su sveze označivale ćirilicu kao pismo ili jezik koji se piše ćirilicom pa stoga glotonim *srp-*

ski i etnonim *Srbin* u hrvatskom kulturnom prostoru nisu zabilježeni u općem jezičnom ni etničkom samoidentifikacijskom nazivlju. Takve potvrde nisu pronađene unatoč golemu maru srpskih i srbokatoličkih istraživača (Branislav Nedeljković, Petar Kolendić, Pavle Ivić) da ih nađu, napose u „srpskoj Ateni“ – Dubrovniku.

Uporaba srpskoga glotonima kao općega glotonima, koji bi bio sinonimom najproširenijemu glotonimu *slovenski*, bila je u Dubrovniku od samih početaka dubrovačke književnosti onemogućena jer je srpsko ime značenjski bilo vezano uz pravoslavlje, a Dubrovačka je Republika provodila strogu protupravoroslavnu politiku u skladu s legendom o proročanstvu sv. Franje Asiškoga da će opstojati sve dok bude zatvorena za „šizmatike“, odnosno onom sv. Jakova Markijskoga da će Republika propasti kad se u Gradu sazida prva pravoslavna crkva. Tek je u drugoj polovici XIX. st., nakon formiranja suvremenih nacionalnih entiteta, postao, s nastankom *Srba katolika*, sredstvom političkih ekspanzionističkih ambicija i predmetom prijepora.

Mistifikacija hrvatskoga povijesnoga glotonima *srpski* postala je kamenom temeljcem suvremene velikosrpske jezične ideologije, piše Grčević, i njezine premise o povijesnom „srpskom jeziku“, koji u današnjici tobože razbijaju Hrvati, Crnogorci i Bošnjaci-Muslimani time što su se „odnarodili“ od svoje navodne stare „srpske matice“. „Ispraznost, neutemeljenost i promašaj velikosrpskih jezičnih i nacionalnih umišljaja razobličuju se sami od sebe kada se raščlani povijesna uporaba etnonima *Hrvat* i *Srbin* i uporaba njihovih glotonima“ (str. 8).

S obzirom na višestoljetnu uporabu etnonima *Hrvat*, njegovu prostornu i nadkonfesionalnu raširenost od Slovenije do Makedonije, i s obzirom na teritorijalnu i vjeroispovjednu ograničenost etnonima *Srbin*, te etničko-grafološku defektnost glotonima *srpski*, razvidno je da nemaju uporišta u činjenicama teze o navodnoj izvornoj jezičnoj vezanosti Hrvata uz čakavski govorni prostor, a Srba uz cijeli štokavski prostor na kojem je srpski etnonim navodno bio općeprihvaćeni identifikator naroda „svih triju vjera“, a koje se i u današnjici u Srbiji u različitim oblicima reproduciraju i aktualiziraju.

Tomu proturječi i popis stanovništva iz 1890., prvi nakon sjedinjenja Vojne krajine s Hrvatskom i Slavonijom, ujedno jedini stariji popis u kojem se razlikuje hrvatski od srpskoga jezika. Indikativno je da mnogobrojni pravoslavci („grčko-istočni“) svoj materinski jezik nisu smatrali „srbskim“ nego „hrvatskim“ (njih 192.531 od 369.600 popisanih). Tako je, primjerice, kotar Srb imao gotovo 100 % pravoslavaca s hrvatskim kao materinskim jezikom (str. 159).

Zaključno: Prateći rasprostranjenost imena *Hrvat* i pridjeva *hrvatski* na toponimijskoj, antroponimijskoj i glotonimijskoj razini te ga sučeljujući s imenima ostalih etnija u dodiru s hrvatskom, Grčević je djelom rekonstruirao i povijest naseljavanja južnoslavensko-balkanskoga prostora. Tema je preširoka i preduboka za jednu knjigu, pa autor već najavljuje novo, prošireno i dopunjeno izdanje. Znanstveni su temelji dobro postavljeni, očekuje se da će ona potaknuti i druge istraživače da se uključe u istraživanje ove teme.

Nataša Bašić